

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye Tarımının Genel Görünümü ve Küçük Üreticilerin Varlığı Üzerine Sosyolojik Bir Analiz*

The Overview of Agriculture in Turkey and A Sociological Analysis on the Existence of Small Producers

Emrah Başaran^{a,**}

^a Araş. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Konya/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-0389-9069

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Eylül 2019

Düzeltilme tarihi: 10 Ekim 2019

Kabul tarihi: 14 Ekim 2019

Anahtar Kelimeler:

Tarım

Küçük Üreticilik

Hayatta Kalma Stratejileri

Kültür

Sosyolojik Motifler

ARTICLE INFO

Article history:

Received 01 September 2019

Received in revised form 10 October 2019

Accepted 14 October 2019

Keywords:

Agriculture

Small Production

Survival Strategies

Culture

Sociological Motifs

ÖZ

Tarım ve küçük üreticilik meselesi tarihsel süreçte tüm toplumların üzerinde önemle durduğu meselelerin başında gelmektedir. İnsanlığın yerleşik hayata geçmesinden günümüze dek pek çok değişim ve dönüşüm geçiren tarımsal üretim sisteminin en önemli ayağını küçük üreticiler oluşturmaktadır. Gerek dünya geneline gerekse Türkiye tarımına bakıldığında, tarımsal üretimin büyük bir bölümünün küçük üreticiler tarafından gerçekleştirildiği görülebilmektedir. Bu bağlamda ele alınacak olan bu çalışmada, Türkiye tarımsal sisteminin genel bir çerçevesi çizilerek bu sistem içinde en önemli noktayı oluşturan küçük üreticilerin hayatta kalma süreçlerini nasıl oluşturdukları ve yönettikleri anlaşılmasına çalışılacaktır. Küçük üreticiler tarımda ortaya çıkan tüm olumsuz gelişmelere karşın geçmişten gelen kültürel motiflere sarılarak ve yeni değişen şartlara göre strateji belirleme yeteneklerini kullanarak halen güçlü bir biçimde Türkiye tarımsal sistemi içerisindeki varlıklarını devam ettirmeyi başarabilmektedirler.

ABSTRACT

The issue of agriculture and small-scale production is one of the most important issues of all nations in the historical process. Small producers constitute the most important pillar of the agricultural production system, which has undergone many changes and transformations, since the humanity has adopted a sedentary life. When looking at both the world and Turkey, it can be seen that large part of agricultural production has been maintained by small producers. In this study, which will be discussed in this context, a general framework of Turkey's agricultural system will be drawn and tried to understand how they create and manage the process of survival of small producers that make up the most important point in this system. Despite all the negative developments in agriculture, small producers can still be strongly able and successful on maintaining their existence in agricultural system in Turkey by embracing the cultural patterns of the past and using the ability of identifying strategies in the face of new/changing conditions.

1. Giriş

Tarımsal üretimin gerçekleşebilmesindeki en önemli ve kritik aşamayı kuşkusuz ki üreticiler oluşturmaktadır. İnsanların yerleşik hayata geçmeye başladıkları dönem odağa alınıp tüm insanlık tarihi analiz edildiğinde bu süreç boyunca tarımsal üretimin çok farklı türlerde gerçekleştiği

ancak tüm zamanlarda da üreticilerin önemli bir noktada oldukları görülebilecektir. Diğer taraftan tarımsal üretim süreci farklı bir perspektifle incelendiğinde ise tüm bu üretim sürecinde özellikle küçük üreticilerin önemli bir yer tuttukları ve adeta tarımsal üretimin “bel kemiğini” oluşturdukları görülmektedir.

* Bu çalışma Prof. Dr. Mahmut Atay danışmanlığında hazırlanan ve 23.11.2018 tarihinde Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında kabul edilen “Tarımsal Küçük Üreticilerin Hayatta Kalma Stratejileri: Konya Örneği” başlıklı doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

**Sorumlu yazar/ *Corresponding author*.
e-posta: basaranemrah20@gmail.com

Tarım ve kırsal sosyolojisi üzerine yapılan tartışmalara bakıldığında buradaki en önemli başlığı küçük üreticilerin oluşturdukları anlaşılmaktadır. Özellikle küreselleşme süreçlerinin etkisi ve yönlendirmesiyle yapılan bu tartışmalardaki en kritik soruyu küçük üreticilerin varlık problemi veya küçük üreticilerin varlıklarını nasıl devam ettirebildikleri oluşturmaktadır. Diğer taraftan teorik anlamda bakıldığında ise bu tartışmalarda Marksist ve modernleşmeci/gelişmeci paradigmalarının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kabaca ve genel anlamda bakıldığında bu teorik perspektiflerin, tarımsal üretimde kapitalistleşme süreçlerinin etkin ve yaygın hale gelmesiyle birlikte küçük üreticilerin üretim süreçlerinden uzaklaşacağı ve varlıklarını kaybedecekleri, bunun yerine ise büyük kapitalist üretim süreçlerinin tarımsal üretime hâkim olacağı yönündeki iddialarının tam anlamıyla gerçekleşmemiş olması günümüzde küçük üreticileri bu tartışmaların odak noktasını oluşturmalarını sağlamıştır.

Türkiye tarımına bakıldığında küçük üreticilerin tarımsal üretimin önemli bir kısmını gerçekleştirdikleri görülmektedir. Küçük üreticilerin Türkiye tarımında hâkim bir konumda bulunması ise kuşkusuz ki bugüne özgü bir durum değildir. Osmanlı Devleti'nin tarımsal üretim süreçleri incelendiğinde burada da küçük üreticilerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Osmanlı Devleti yönetimi, özellikle küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için tarımsal politikalar geliştirmiş ve küçük üreticilerin ayakta kalmaları yolunda önemli adımlar atmışlardır.

Bu çalışmada, Türkiye tarımında önemli bir konumda olan ve tarımsal üretimde güçlü bir biçimde varlığını devam ettiren küçük üreticilerin tarihsel süreçteki ve günümüzdeki durumları sosyo-ekonomik ve kültürel değişkenler ışığında ele alınacaktır.

2. Kavramsal Açıdan Küçük Üreticilik

Genel ve yaygın kullanımıyla, aile emeğini kullanarak kendi arazisi üzerinde tarımsal üretim gerçekleştiren, pazar süreçlerinden olabildiğince yalıtılmış ve hanesinin geçimi ve varlığını devam ettirebilmesi amacıyla üretim gerçekleştirenler küçük üreticiler olarak ifade edilmektedir. Her ne kadar küçük üreticiler böyle tanımlansa da herkesin üzerinde konsensüs sağladığı bir tanımlamadan bahsetmek oldukça güçtür. Küçük üreticilerin tanımlanması üzerinde tartışmalar sürerken aynı zamanda da bu konuda farklı isimlendirmelerin olduğu da görülebilmektedir. Küçük üreticiler; küçük köylüler, aile üreticiliği, aile çiftçiliği, aile işletmesi gibi bunlara benzer pek çok farklı isimlendirmeyi bünyesinde barındırmaktadır. Bu isimlendirmeler ne kadar çeşitli olursa olsun temel düzeyde aynı anlamı içermektedirler.

Küçük üreticilerin kimler oldukları ve nasıl tanımlanmaları gerektiği üzerindeki bu belirsizliği Bernstein (2014: 13) iki temel noktada ele almıştır. İlk duruma göre, 2 hektardan az bir toprak parçası üzerinde üretim yapanlar küçük çiftçiler olarak ele alınırken diğer bir duruma göre ise bu üreticiler aile emeğini üretim süreçlerinin tümüne yansıtan, teknoloji kullanımları çok düşük düzeyde olan ve asgari geçim seviyeleri bulunan kimseler olarak ifade edilmektedirler. Bu açıdan bakıldığında ilk ölçüt elde bulunan toprak parçası büyüklüğüne göre yani niceliksel iken, diğer ölçüt sosyolojik motifler içermektedir.

Bernstein'in ilk tartışma düzeyi olarak ele aldığı niceliksel ölçüt küçük üreticilerin anlaşılması ve doğru bir analize tutulabilmesi açısından hatalı gözükmektedir. Çünkü küçük üreticiler niceliksel ölçütlerle değerlendirilmeyecek kadar derin bir üretim sürecinin aktörleridirler. Diğer taraftan ise sadece işlenen arazi büyüklüğüne göre bir değerlendirme yapmak üretim sürecini mekân, coğrafya, iklimsel koşullar gibi pek çok önemli değişkenden soyutlaması bakımından doğru bir sonuç vermeyecektir. Bu çerçeveden bakıldığında ise 100 dönüm kuru bir arazide üretim gerçekleştiren üretici küçük üretici sayılabilecekken, 10 dönüm sulu arazide üretim yapan üretici küçük üretici sayılamayabilecektir. Çünkü elde edilen ürün miktarları ve gelir oldukça farklılaşacaktır.

Küçük üreticilere ilişkin diğer bir ayrımı ise Wegner ve Zwart yapmaktadır. Onlara göre küçük üreticiler pazar ile olan ilişkileri bakımından iki düzeyde ele alınabilecektir. Buna göre ilk grupta yer alanlar geçimlik tarzda üretim yapan ve hanesinin tüketmesi için üretenler, ikinci grupta yer alanlar ise pazar için üretim yapan küçük üreticilerdir. Genel olarak bakıldığında ise küçük üreticiler ürettiklerinin çok az bir kısmını pazarlarda satmakta ve yine mümkün olduğunca pazardan ürün almamaktadırlar. Üretimin temel amacı hanesinin gıda ihtiyacını karşılamaktır. Örneğin, FAO tarafından 2007 yılında Malavi'de yapılan bir çalışmada küçük üreticilerin yüzde 66'sının kendi ürettiklerine güvenmedikleri takdirde pazardan ürün aldıkları ortaya konulmuştur (Unctad, 2014: 2-3).

Dünya geneline bakıldığında 525 milyon küçük aile işletmesinin olduğu bilinmektedir. Diğer bir ifadeyle küçük üreticiler dünyadaki toplam çiftçilerin ve çiftliklerin yüzde 85'ini oluşturmaktadırlar (Ifc, 2013: 2). Türkiye'de ise tarımsal işletmelerin sayısı 3 milyon civarında olup arazi büyüklüğü ortalama 6 hektar (1 hektar 0.1 dönüme denk gelmektedir) civarındadır (Bayaner, 2013: 2). Yine 2001 yılı tarım raporuna göre ise Türkiye'deki tarımsal işletmelerin yüzde 65,5'i 5 hektarın altında bir arazi büyüklüğüne sahipken, yalnızca binde 7'lik bir kısım 50 hektar ve üzerinde bir büyüklüğe sahiptir (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 11).

Bu veriler ışığında bakıldığında gerek dünya genelinde gerekse Türkiye'de küçük üreticilerin varlıklarını güçlü bir biçimde devam ettirdikleri ve üretim sürecinin önemli bir aşamasını oluşturdukları görülmektedir. Küçük üreticiler, tarımsal politikalar anlamında pek çok olumsuz duruma karşılaşmalarına rağmen geçmişte olduğu gibi bugünde varlıklarını sürdürülebilmeyi başarmaktadırlar. Bu anlamda küçük üreticilerin üretim sürecine yüklemiş oldukları anlamlar ve duygular onların güçlü bir biçimde ayakta kalmaları noktasında önemli katkılar sağlamaktadır.

3. Teorik Tartışmalar Ekseninde Küçük Üreticilik

Küçük üreticilerin, sosyolojik, ekonomik, siyasi ve diğer pek çok açılardan önemli bir konumda olmaları tarihsel süreç içerisinde onları tartışmaların merkezine yerleştirmiştir. Makro ölçekte tarım ve köylü/lük, mikro ölçekte ise tarımsal küçük üreticiler üzerine geliştirilen sosyolojik açıklamaların kabaca iki başlık altında toplandığı görülmektedir. Bu başlıklardan ilkinin sanayileşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte küreselleşmenin tüm alanlara nüfuz etmesi sonucu tarımsal üretim pratiklerinde köklü değişimler yaşanmakta, tarımdan ve köylerden kopuşlar meydana gelmekte, köylüler

üretim süreçlerinden uzaklaşarak fabrikalarda işçi konumuna gelmektedirler çerçevesindeki tartışmalar oluşturmaktadır. İkinci olarak ise tüm bu yaşanan olumsuz gelişmelere karşın üreticiler ve özellikle de küçük üreticiler varlıklarını devam ettirmeyi nasıl başarabilmektedirler eksenindeki tartışmalar oluşturmaktadır. Özellikle Marksist ve modernleşmeci/gelişmeci teoriler çerçevesinde şekillenen tartışmalar bu konudaki tüm teorik tartışmaların merkezini oluşturmaktadır. Türkiye’de tarım ve küçük üreticilik üzerine yapılan tartışmalarına bakıldığında da bu iki temel teorik yaklaşımdan etkilenildiği çok net bir biçimde görülmektedir.

Tarım ve küçük üreticilik üzerine yapılan tartışmaların dayandığı en önemli teorik noktaların başında kuşkusuz ki Marksist yaklaşımlar gelmektedir. Marx’ın Kapital isimli eserinde ortaya atılmış olduğu bu görüşler gerek kendi dönemi gerekse Marx sonrası dönemde bu konuda çalışanların temel referans noktasını oluşturmuştur. Marx’ın temel çerçevesini çizdiği bu düşünceler Lenin, Kautsky, Chayanov, Berstein gibi pek çok düşünürü de etkilemiş ve onların tarıma ve küçük üreticiliğe ilişkin görüşlerini şekillendirmiştir. Marx, tarıma, köylülüğe ve küçük üreticiliğe ilişkin görüşlerini İngiltere¹ örneği üzerinden anlatmıştır. Ona göre kapitalist süreçler en fazla İngiltere’deki tarım emekçilerinin durumundaki gerilemede belirgin hale gelmektedir. Marx’a göre İngiltere’de tahıl yasasının kaldırılması, tarım üzerinde önemli bir kırılma yaratmıştır. Bu yasanın kaldırılması sonucunda ise tarımsal üretimde yoğun bir biçimde makinalardan yararlanılmaya başlanmış ve tarımsal alanlar yeni yöntemlerin denendiği alanlar haline gelmiştir. Bu gelişmeler sonucunda üretim maliyetleri azalmış, verimlilik artmış ancak bu durum çiftçilerin durumunda bir iyileşme ortaya çıkaramamıştır (Marx, 2003: 580-582). Tarımdaki gelişmeleri kapitalist üretim süreçleriyle açıklamaya çalışan Marx’a göre büyük kitlelerin topraklarından zorla koparılması ilkel birikimin en önemli aşamasını oluşturmaktadır. Bu süreç her ülkede farklı gelişse de en klasik biçimiyle İngiltere’de görülmektedir. Emekçinin elindeki tüm üretim araçlarının alınması sonucunda da emekçiler birer ücretli emekçi haline gelmiş olurlar. Küçük üreticileri ve köylüleri ücretli emekçi konumuna getiren bu süreçler aynı zamanda kapitalistler için bir pazar da yaratmıştır. Eskiden bir köylü ailesi kendisi geçinebilmek için ona yetecek hammaddeleri kendisi üretir ve tüketirdi. Kapitalist süreçler sonucunda ise artık bu hammaddeler birer meta haline dönüşmüştür. Dolayısıyla köylü bu hammaddeleri artık pazardan almak durumunda kalmıştır (Marx, 2003: 642-643).

Marks’ın tarım ve köylülüğe ilişkin düşüncelerine benzer bir teori geliştiren isim Karl Kautsky’dir. Ona göre klasik anlamda bir köylü ailesi kendi ihtiyacı kadar üretim yapar ve fazla ürününü ise diğer ihtiyacı olan ürünleri temin edebilmek amacıyla pazarlara götürerek satardı. Sanayi ve ticaretin gelişimiyle birlikte ise yeni ürünlere duyulan ihtiyaç artmış ve bu durum klasik köylü ailesinin yapısında da önemli değişiklikler yaratmıştır. Sanayi tesislerinde üretilen pek çok ürüne köylülerin ulaşamıyor olması onların zamanla paraya daha çok ihtiyaç duyması sonucunu doğurmuştur.

Köylülerin paraya duyduğu ihtiyaç ise sömürü düzeninin yaygınlaşmasına zemin hazırlamış ve köylüyü pazar süreçlerine bağlı bir üretim yapmaya mecbur bırakmıştır (Kautsky, 1988: 13-16). Marksist çerçevede köylü ve tarım sorununa yaklaşan Lenin ise Rusya ve ABD örneğinde bu konuyu tartışmaya açmıştır. Ona göre tarımdaki kapitalizmin gelişimi en iyi bir biçimde ABD örneğinde analiz edilebilir. Lenin’e göre, sanayi ve teknolojideki ilerlemeler tarımdaki kapitalistleşme süreçlerini hızlandırmıştır. Bunun en net örneği ise ücretli emeğin yaygınlaşmasıdır. Ücretli emeğin yaygınlaşması ve tarımsal üretimde sanayileşme süreçlerinin etkilerinin daha fazla görülmesinin sonucunda ise köylüler hızlı biçimde mülksüzleşme eğilimine girmişlerdir (Lenin, 1989: 10-13). Köylü hane halkı üzerine Rusya’da çalışmalar yapan Chayanov ise iki tip köylü hanesi tespit etmiştir. Ona göre ilk köylü hanesi klasik olup doğal tarzda üretim gerçekleştirmektedir. Diğer köylü hanesi ise meta üretimine dayalı bir tarzda üretim yapmaktadır. Ona göre doğal tarzda üretim gerçekleştiren köylü hanesindeki temel motivasyon ihtiyaçlar doğrultusunda üretim yapmakken diğer köylü hanesinde kar-zarar ilişkisi çerçevesinde üretim gerçekleştirilmektedir (Chayanov, 1991: 92-96).

Marksist yaklaşımların dışında modernleşmeci/gelişmeci yaklaşımlar da tarım, köylülük ve küçük üreticilik konularında önemli bir teorik zemin oluşturmuşlardır. Bu yaklaşımlar bazı tartışmalarda kapitalist düşünce tarzının içerisinde değerlendirilmekte, bazı tartışmalarda ise bağımlılık teorisi veya azgelişmişlik yaklaşımları ekseninde ele alınmaktadır. Bu düzlemden bakıldığında modernleşmeci/gelişmeci yaklaşımlar tüm bu teoriler ışığında değerlendirilse de kendine özgü pek çok farklılıklar içermektedir.

Modernleşme yaklaşımı özellikle 1960 sonrası dönemde yaygınlaşan ve ABD’deki gelişim kuramcılarının Marksist açıklamalara alternatif olarak kullandıkları bir perspektifi ifade etmektedir. Bu yaklaşım, modernleşmeyi teknolojideki ve değerlerdeki değişim sonucunda ortaya çıkan bir süreç olarak görmektedir. Bu sürecin sonucunda ise geleneksel toplumların basit yapıları modern toplumların kompleks yapılarına doğru bir dönüşüm yaşar (Marshall, 1999: 508-509). Gelişme yaklaşımı ise toplum kuramının özellikle gelişmekte olan ve yeni sanayileşme süreçlerine girmiş olan toplumlara uygulanması ile ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu yaklaşım, gelişmenin, köylülük, sınıf ilişkileri gibi toplumdaki farklı kesimler üzerindeki etkilerinin neler olduğu üzerine odaklanmaktadır (Marshall, 1999: 261-262).

“Modernleşme ve gelişme yaklaşımları, kapitalist üretim mantığının veya kapitalizmin gelişiminin sanayi alanından sonra tarımsal üretimde de gerçekleşmesinin zorunluğu olduğu düşüncesindeydi. Bu yaklaşımı savunan teorisyenler, tarımsal üretime teknolojik gelişmelerin yansıtılmasının bu alanda bir gelişmeye ve modernleşmeye katkı sağlayacağına inanmaktaydılar. Bu bakımdan da tarımsal üretimde makineleşmeye hızlı bir şekilde geçilmesinin olumlu olacağını söylemekteydiler. Tarımdaki bu öngörünün gerçekleşmesi için ise batı dışında kalan azgelişmiş ülkelerde bu sürecin işletilmesi gerekmektedir çünkü Batı toplumları

¹ İngiltere’ye bakıldığında sanayi devriminin tarım devriminden sonra gerçekleştiği görülmektedir. Tarımsal üretimde teknolojik imkânların daha fazla kullanılabilir olması, çitleme hareketi sonucu köylülerin topraktan koparılması ve toprakların birleştirilmesi

İngiltere’de ciddi anlamda bir tarım krizini ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler sonucunda ise en büyük zararı aile emeğini kullanarak tarımsal üretim gerçekleştiren küçük aile işletmeleri görmüştür (Polanyi, 2010: 144).

bu süreçlerini tamamlamışlar, bu anlamda da gelişerek modern bir düzeye erişmişlerdi. Modernleşmeci/gelişmeci teorisyenler, Batı özelinde gerçekleşen bu değişim ve dönüşüm sürecinin aynı şekilde Batı dışındaki toplumlarda da gerçekleşeceği tezini güçlü bir biçimde savunmaktaydılar” (Başaran, 2018: 31).

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası döneme bakıldığında modernleşmeci/gelişmeci tezlerin etkinlik alanlarını arttırdıkları gözlenmektedir. Bu dönemde köylülük azgelişmişliğin bir nedeni olarak görülmektedir. Köylülüğün azgelişmişlik kısılacından kurtulabilmesi için modernleşmesi gerekmektedir. Eğer köylülük modernleşmenin önünde bir engel teşkil ediyorsa onun tasfiye edilmesi gerekmektedir (Başkaya, 2016: 73). Yine bu süreçte ABD'nin öncülüğünde başlayan tarımda makineleşme hamlesi özellikle azgelişmiş ülkelerin tarımsal yapılarında ciddi bir bozulmanın yaşanmasına neden olmuştur. ‘Modern tarım için makine kullanmak gerekir’ tarzında bir anlayış tüm tarımsal üretim süreçlerine sokulmaya çalışılmıştır. Makineleşmenin yanında tarımsal üretimde kredi imkânlarının artırılması ve buna benzer pek çok ‘sözde’ iyileştirme hamleleri sayesinde tarımda modernleşme sağlanacaktı (Köymen, 1999: 15-16).

Tüm bu teorik tartışmalara bakıldığında genel anlamda köylülüğe, mikro düzeyde ise küçük üreticilere ilişkin olumsuz bir tablonun çizildiği görülebilmektedir. Köylülük ve küçük üreticiler modernliğin önünde bir engel olarak görülmekte ve bu durumun aşılmasının zorunlu olduğu düşünülmektedir. Oysaki tüm bu gelişmeler ışığında bakıldığında bu teorilerin öngörülerinin büyük oranda gerçekleşmemiş olduğu görülebilmektedir. Kuşkusuz ki yaşanan pek çok gelişmeden köylüler ve küçük üreticiler olumsuz bir biçimde etkilenmiştir ancak bu durum topyekûn bir çöküşten söz etmemize olanak vermemektedir. Diğer bir açıdan bakıldığında, küçük üreticilerin sadece maddi gerekçeleri göz önünde bulundurarak tarımsal üretim gerçekleştirmediği söylenebilecektir. Küçük üreticilerin sahip oldukları toprağı, evi, eşyaları ve diğer tüm unsurları sadece ekonomik çerçevede değerlendirmek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Wolf'un (2000: 36) harika ifadesiyle, köylülerin sahip oldukları tüm unsurlar sadece üretim faktörleri değildir. Onlar aynı zamanda atalarından kalan manevi değer yüklü birer mirastır. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde küçük üreticilerin olumsuzlukların üstesinden nasıl gelebildikleri daha net anlaşılacaktır. Küçük üreticilerin üretim süreçlerinde ekonomik faktörlerin yanında duygular, miras algısı, toprağın kutsallığı başta olmak üzere pek çok ekonomi dışı sosyolojik motifler güçlü bir etkiye sahiptir.

4. Türkiye Tarımının Tarihsel Gelişimi ve Küçük Üreticilerin Konumu

Türkiye'nin tarımsal sistemi kapsamlı bir şekilde analiz edildiğinde köklü bir geçmişe uzandığı rahatlıkla görülebilecektir. Tarım üzerine yapılan çalışmalara genel olarak bakıldığında günümüz Türkiye'sinin tarımsal sisteminin pek çok açıdan Osmanlı Devleti'nin tarımsal

sisteminin bir devamı niteliğinde olduğu söylenmektedir. Bu ifade yanlış olmamakla birlikte eksik kalmaktadır. Türkiye'nin içerisinde bulunduğu coğrafyanın pek çok devlete ev sahipliği yapması bu topraklardaki tarımsal birikimin de zenginleşmesini sağlamıştır. Anadolu coğrafyasının binlerce yıllık tarımsal birikimi kuşkusuz ki günümüz Türkiye'sinin tarımsal sisteminin şekillenmesinde önemli bir paya sahiptir.

İlk olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yılları, ikinci olarak 1950 ve sonrası dönem ve üçüncü olarak ise 2000'li yıllar ve sonrası bir dönemi kapsayacak tarzda yapılabilecek bir kategorizasyon, Türkiye'nin tarımsal görünümünün kabaca bir fotoğrafını göstermesi açısından önemlidir. Bu anlamda bakıldığında bu dönemlerde ortaya çıkan gelişmelerin tarımsal sistemde önemli değişiklikler yarattıkları söylenebilecektir.

Çok geniş bir coğrafyada uzun yıllar boyunca egemenliğini sürdüren Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin temelini tarım, sınıfsal anlamda toplumsal yapısının en önemli birimini ise köylüler oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti, geçmiş imparatorluklardan elde etmiş oldukları tarımsal birikimi kendi dönemlerinin şartlarına göre güncelleyerek, uzun yıllar boyunca sarsılmayan güçlü bir tarımsal üretim sistemini kurmayı başarmışlardı. Kurulan bu tarımsal sistem yalnızca ekonomik değişkenlerden ibaret olmayıp, köylülerin sosyolojik değerlerini ve motiflerini de kapsayacak bir tarzda inşa edilmişti.

Osmanlı Devleti'nde tarımsal üretim yoğun ve ağırlıklı olarak küçük aile işletmeleri tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bir çift öküz ile çekilen sabandan oluşan bu ünite, miri arazi sistemi ve çift-hane sistemi olarak bilinen tarımsal yapıların şekillenmesine katkı sağlamıştır. Çok sağlam temellere dayanan bu sistem ise tarımda makineleşmenin ortaya çıkmaya başladığı 20.yy.'ın ortalarına kadar varlığını devam ettirmiştir (İnalçık, 1990: 84). Osmanlı Devleti'nde tarımsal üretimde küçük üreticilerin hâkim bir konumda olmasında merkezi hükümetin destekleyici politikalarının büyük bir önemi bulunmaktadır. Merkezi yönetim daima küçük üreticileri koruyucu bir konumda olmuştur. 16.yy.'da başlayan ekonomik bunalımın akabinde imparatorluğun genişleme sürecinin yavaşlaması, savaşlarda yaşanan kayıplar ve ganimetlerin azalması, merkezi yönetimin vergilerde bir artışa gitmesiyle sonuçlanmıştır. Bu olumsuz tablo tarımsal sistemin de sarsılmaya başlamasına neden olmuştur (Pamuk, 2013: 147-148). Bu süreci takip eden yıllarda ortaya çıkan pek çok olumsuz uygulama, küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirebilmelerinde ciddi riskler oluştursa da onların içsel dinamikleri ve maddi olmayan motivasyonlarla hareket etmeleri hayatta kalmalarını sağlamıştır².

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde tarımsal üretim sisteminde ciddi bozulmalar ortaya çıkmış olsa da küçük üreticiler halen tarımsal üretimin büyük bir kısmını gerçekleştirmekteydiler. 1900'lü yılların başından ortasına kadar geçen zaman diliminde Türkiye'nin 1.ve 2. Dünya Savaşları ve bir ekonomik buhran(1929) sürecini geçirmiş

² 1913 yılına ait verilere bakıldığında tarımsal üretim gerçekleştiren tüm işletmelerin %87'sini küçük ve orta büyüklükteki aile işletmelerinin oluşturdukları görülmektedir (Geray, 2011: 25). Yine 1930'lu yıllara ait farklı bir çalışmada ise 1.1 milyon olan toplam tarımsal işletmenin %99.7'si 50 dönümden az bir toprak

üzerinde üretim gerçekleştirmektedir (Keyder, 1993: 18). Bu açılardan bakıldığında Cumhuriyet'in ilan edilmesine yakın bir dönemde ve daha sonraki yıllarda küçük üreticilerin güçlü bir şekilde varlıklarını devam ettirdikleri ve tarımsal üretimde hâkim ve belirleyici bir konumda oldukları anlaşılabilir.

olması ve tüm siyasi istikrarsızlıklara rağmen bu süreçte tarımsal anlamda önemli ve olumlu gelişmeler yaşanmıştır (Toprak, 1988: 34).

Cumhuriyet'in ilk yıllarına gelindiğinde her ne kadar tarımsal sistemde aksaklıklar görülse de küçük üreticilerin tarımsal üretimin önemli bir kısmını gerçekleştirdikleri güçlü bir tarımsal sistem varlığını sürdürmeye devam etmekteydi. Atatürk'ün tarıma verdiği önemin somut örneği İzmir İktisat Kongresi'nde ortaya çıkmaya başlamıştır. 17 Şubat 1923 yılında yapılan bu toplantıda tarım en önemli gündem maddesini oluşturmuş ve tarımsal düzende yaşanan aksaklıkların giderilmesi ve köylülerin var olan sorunlarının ortadan kaldırılması amacıyla yapısal çözümler ortaya konulmuştur. Bu toplantı sonucunda Aşar Vergisi'nin kaldırılmasına karar verilmiş ve bunun yanında tarıma yönelik ilginin artması için tarım derslerinin müfredata sokulması, tarımsal makineleşmenin iyileştirilmesi gibi pek çok olumlu kararın altına imza atılmıştır. Yine bu dönemde Köy Kanunu çıkarılmış, Tarım Kredi Kooperatifleri ve benzeri kurumların kurulmasına başlanarak hem tarımsal üretim arttırılmaya çalışılmış hem de üreticiler desteklenmiştir.

Türkiye tarımında önemli bir kırılma noktasını ise 1950'li yıllar ve devamı oluşturmaktadır. Bu zaman diliminde Türkiye siyasetinde yaşanan gelişmeler tarımın görünümünü ve politikaları önemli ölçüde şekillendirmiştir. Bu süreçte çok partili siyasal sisteme geçilmesi, askeri darbelerin yaşanması ve diğer pek çok önemli siyasi olayın cereyan etmesinin yanı sıra Türkiye ekonomisinin küreselleşme ve dışa açılma süreçlerinin hızlanması da tarımsal üretim ve küçük üreticiler özelinde pek çok değişimin yaşanmasına neden olmuştur.

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra en önemli yatırımlarını tarımsal alanda gerçekleştirmiştir. Tarımda hızlı bir makineleşme sürecine girilmesinin akabinde 1948 yılında 1.750 olan traktör sayısı 1954 yılına gelindiğinde 44 binlere ulaşmıştır. Yine sulanabilen arazi miktarında da ciddi bir artış yaşanarak 11 bin hektardan 170 bin hektara çıkarılmış ve ihracata yönelik üretimin arttırılmasının bir sonucu olarak üzüm, şekerpancarı gibi ürünlerin üretim miktarlarında yüzde 400'lere varan artışlar görülmüştür. Bu iyileşmeler ihracat rakamlarına da yansımış, 1950-1953 yılları arasındaki ihracat 263 milyon dolardan 396 milyon dolara yükselmiştir (Günel, 2012: 169). Böylesine bir iyileşme sürecinin yaşandığı bu dönemde bunlara ek olarak Marshall Yardımlarının da devreye girmesi bu sürece olumlu bir katkı yapmıştır. Bu yardımlar sonucunda özellikle tarımda kullanılan traktör, pulluk, biçerdöver gibi aletlerin sayısında ciddi artışlar yaşanmış ve bunun sonucunda ise işlenemeyen ve boş durumda olan tarım arazileri işlenilebilir hale getirilerek tarımsal üretimde artışların yaşanması sağlanmıştır. Örneğin 1945 yılında Türkiye'de toplam ekilen arazi 8.044.00 hektar iken 1960'lı yıllara gelindiğinde bu alan 15.305.000 hektara kadar yükselmiştir (Özer, 2014: 71). Bu anlamda bakıldığında 1960'lı yıllara gelene kadar geçen zaman diliminde gerek DP'nin yapıcı politikaları gerekse

uluslararası desteklemeler sonucunda tarımsal üretimde ciddi artışlar yaşanmış, bu durum ise köylülerin toprağa tutunmasını güçlendirerek umutlarını canlı tutmalarına katkı sağlamıştır.

İki darbe arasında (1960-80) Türkiye tarımının genel durumuna bakıldığında bu süreçte kooperatifleşme adına önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Köy Kalkınma Kooperatifi adı altında ortaya çıkan bu kuruluşların sayısı 1964-1973 yılları arasında 13'den 3641'e ulaşmıştır (Geray, 1974: 34). Kooperatifleşme süreçlerinin yaygınlaşması kuşkusuz ki küçük üreticilerin hayatta kalmaları adına önemli bir girişimdir. Bu desteklemeler sonucunda ise küçük üreticiler varlıklarını güçlü bir biçimde devam ettirmeye başarmışlardır. Örneğin, 1963 yılında 1-10 hektar arasında bir toprağı işleyen aile işletmelerinin oranı yüzde 68.8'den 1970'li yıllara gelindiğinde yüzde 75'lere kadar yükselmiştir. Bunun yanında bu tarihlerde büyüklüğü 500 dönümden büyük olan işletmelerin sayısında ise önemli bir artışın yaşanmadığı göze çarpmaktadır. Diğer bir açıdan bakıldığında ise bu tarihlerde Türkiye'deki toplam işlenen tarım arazilerinin yarısından fazlasının 1-100 hektar arasında değişen bir büyüklüğe sahip olan işletmeler tarafından işlendiği bilinmektedir (Akşit, 1987: 23). Yaşanan tüm zorluklara rağmen bu süreçte küçük üreticiler varlıklarını devam ettirmeyi başarmışlardır.

1980'li yıllar Türkiye tarımında uluslararasılaşmanın yoğun olarak görüldüğü bir döneme işaret etmektedir. Bu süreçte Türkiye tarımı uluslararası kuruluşların tarım politikalarından önemli ölçüde etkilenmiş ve genel olarak bakıldığında da kötüye doğru bir gidiş göstermiştir. Bu dönemde ortaya çıkan 24 Ocak Kararları ve özellikle tarımsal alanda faaliyet gösteren kuruluşların özelleştirilmeye başlanması tarımsal sistemde bozulmaların meydana gelmesine neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler kuşkusuz ki dünya genelinde hızlı bir şekilde yayılan neo-liberal politikaların bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Uluslararası kuruluşların baskısı sonucu alınan 24 Ocak kararları sonucunda devletin tarıma karşı olan koruyucu görevi sona ermiştir. Bu kapsamda tarımda piyasa koşulları egemen olmaya başlamış, üreticiye yönelik desteklemelerden³ vazgeçilmiş ve Türkiye tarımı dış sermayeye açık bir hale getirilmiştir (Kazgan, 1999: 33). Bu süreçte özelleştirmelere hız verilmesiyle birlikte KİT'lerin özelleştirmelerine başlanmış ve bu kapsamda YEMSAN, TURBAN, TİGEM, ÇAY-KUR, TMO ve buna benzer pek çok teşkilatlar farklı derecelendirme usulleri dikkate alınarak özelleştirilmişlerdir (Suiçmez, 2002: 84). 1980'li yıllarda Türkiye tarımı zorlu bir döneme girmiştir. Osmanlı'dan bu zamana dek her zaman merkezi otorite tarafından desteklenen ve koruma altında tutulan küçük üreticiler ilk kez bu dönemde savunmaz bir duruma sokulmuşlardır. Her ne kadar olumsuzluklar çoğalsa da, bu dönemde küçük üreticiler geçmişten gelen reflekslerle bu dönemi en az zararlı atlatma yollarını keşfetmişlerdir⁴. Küçük üreticilerin değişen yeni şartlara göre üretim süreçlerini ve emek kapasitelerini düzenleyebilme yetenekleri onların yarına

³ 1980 yılının başında desteklenen ürün sayısı 24'den 1985 yılına gelindiğinde 18'e, 1990 yılında ise 10'a düşürülmüştür (Öztürk, 2014: 80-81).

⁴ Örneğin bu dönemde Türkiye tarımı zor bir döneme girmiş olsa da küçük üreticiler güçlü bir şekilde varlıklarını devam ettirmeyi

başarmışlardır. Örneğin, 1980 yılında 0-50 dekar arasında bir işletmeye sahip olanların oranı yüzde 60 civarındayken 1991 yılında bu rakam yüzde 67 civarına yükselmiştir. Bu durum aynı yıllar arasında 200-499 dekar arasında bir işletmeye sahip olanlar arasında ise yüzde 5.46'dan yüzde 4,38 oranına gerilemiştir (Özkaya vd, 2002: 43).

kalmalarında önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirebilme adına ortaya koymuş oldukları bu yeni keşifler aynı zamanda gelecek kuşaklara da aktarılmaktadır.

21.yy.'ın başları küreselleşme olgusunun tarımsal politikaları keskin bir biçimde şekillendirdiği bir dönemin başladığını göstermektedir. Bu dönemde gerek dünya gerekse Türkiye tarımında uluslararası kuruluşların etkisi ciddi oranda artmıştır. Uluslararası kuruluşların baskısı sonucunda pek çok kararlar alınmış ve bu kararlar büyük çoğunlukla küçük üreticiler aleyhine olmuştur. Bu süreçte Türkiye tarımı da önemli bir dönüşümün içerisine girmiştir. Zaten 1980'li yıllarda bozulmaya başlayan tarımsal sistem 2000'li yılların başlarında daha da kötüye doğru bir gidiş eğilimi göstermiştir. 2001 yılında TRUP'ın gündeme alınması, DGD uygulamasına geçilmesi, süpermarketleşme süreçlerinin hızlanması, çok uluslu gıda şirketlerinin Türkiye piyasasına girmesi ve buna benzer pek çok sürecin ortaya çıkması tarımsal sistemdeki dengeleri önemli ölçüde sarsmış ve küçük üreticilerin varlıklarını devam ettirebilmeleri noktasında olumsuz bir durum yaratmıştır. 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle pek çok olumlu ve önemli tarımsal düzenlemeler gerçekleştirilse de uluslararası kuruluşların ve politikaların olumsuz etkilerinden tamamen kurtulabilmek mümkün olmamıştır. Örneğin 2005 sonrası dönemde AK Parti yönetimi uluslararası kuruluşların baskılarına rağmen fiyat desteği primini ve girdi desteklerini tekrardan üreticilere vermeye başlamıştır⁵. Bu desteklemeler daha iyi sonuçlar vermiş, 2007 yılında tarımda istihdam yeniden artmaya başlamış ve köylere doğru bir geri göç yaşanmaya başlamıştır (Keyder ve Yenal, 2013: 209-215). Bu bağlamda değerlendirildiğinde 2000'li yıllar Türkiye tarımı açısından pek iç açıcı gibi gözükme de tarımsal sistemin topyekûn çöktüğü yönünde bir iddia da karşılığını bulamayacaktır. Bu süreçte uluslararası gelişmelerden kaynaklanan sorunlar daha baskın görünmektedir.

Tüm bu süreçler ışığında değerlendirildiğinde Türkiye tarımının büyük bir dönüşüm geçirdiği görülebilmektedir. Özellikle 1980 sonrası süreçte klasik tarımsal üretim sisteminin değişmeye başladığı ve küresel süreçlerin tarımsal alanlara hızla nüfuz ettiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede daha önce hiç görülmemiş bir biçimde Türkiye tarımı uluslararası şirketler ve kuruluşlar tarafından bir kısıp alınmıştır. Kuşkusuz ki bu gelişmeler klasik tarımsal üretim sistemimizi değiştirmiştir. Pek çok olumsuz durumun ortaya çıkmasına karşı yapılan düzenlemeler ile bu süreci en az zararla atlatabilmenin yolları siyasi iktidar tarafından aranmıştır. Bu açıdan da Türkiye tarımının toptancı bir bakış ile tamamen bitip yok olacağı yönünde bir değerlendirme de bulunmak hatalı olacaktır. Bunun en büyük göstergelerinden birisi ise küçük üreticilerin tüm bu zorluklara rağmen varlıklarını devam ettirmeleridir. Türkiye tarımında küçük aile işletmeler halen toplam üretimin büyük çoğunluğunu gerçekleştirmektedirler. Bu durum verilere de yansımaktadır. 2001 ve 2016 yılı TÜİK verileri karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde Türkiye tarımında küçük üreticilerin varlıklarını güçlü bir biçimde devam ettirdikleri anlaşılabilmektedir. 2001 yılı verilerine bakıldığında görülmektedir ki Türkiye'deki toplam tarımsal

işletmelerin yüzde 60'ından fazlası 50 dönümden az bir tarım arazisi üzerinde üretim gerçekleştirmektedirler. 200-500 dönüm arasındaki bir arazide tarımsal üretim gerçekleştirenlerin oranı ise yüzde 6 civarındadır (TÜİK, 2001). 2016 yılı verilerine bakıldığında ise 100 dönümden az bir arazi üzerinde tarımsal üretim gerçekleştirenlerin oranının yüzde 80,7 olduğu görülmektedir. Yine bu verilere göre Türkiye'deki tüm tarım arazilerinin ortalama büyüklüğünün 12,9 dönüm olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik gelir düzeylerine göre değerlendirildiğinde ise tarımsal işletmelerin yüzde 21,7'sinin gelirinin 6.600 TL den az olduğu, yüzde 36,3'ünün 6.600-26.640 TL arasında olduğu, 333.000-832.500 TL arasında gelire sahip olan işletmelerin ise yalnızca yüzde 1,4'lük bir orana sahip olduğu görülebilmektedir (TÜİK, 2016). Bu veriler ışığında değerlendirildiğinde küçük üreticilerin küçük ölçekli arazileri üzerinde az bir gelir elde etmelerine rağmen üretimden vazgeçemedikleri söylenebilecektir. Dolayısıyla sadece nicel ve rasyonel bağlamla yapılan değerlendirmeler küçük üreticilerin tüm olumsuzluklara rağmen varlıklarını nasıl devam ettirdikleri sorusunu açıklamada eksik ve yetersiz kalacaktır. Diğer taraftan ise bu veriler tarımın tamamen büyük şirketlerin eline geçtiği ve köylülüğün ve küçük üreticiliğin yok olduğu yönündeki tartışmaları da geçersiz kılmaktadır. Kuşkusuz ki Türkiye tarımında pek çok yapısal sorun söz konusudur ancak bu durum köklü bir geçmişe sahip olan ve beka stratejilerini çok iyi yönetebilen küçük üreticilerin varlığının sona erdirecek bir sonucu ortaya çıkarmaktan uzaktır. Bunun temel nedenlerinin başında ise küçük üreticilerin yalnızca maddi kaygıları gözeterek üretim yapmamaları gelmektedir.

Türkiye'de tarımda geçmişte olduğu gibi günümüzde de küçük üreticiler tarımsal üretimin bel kemiğini oluşturmaktadırlar. Küçük üreticilerin inançları, değerleri, gelenekleri, duyguları ve sosyal ilişkileri hesaba katılmadan yapılacak analizler gerçeği yansıtmaktan uzak kalacaktır. Türkiye'deki küçük üreticiler hem maddi süreçleri hem de maddi olmayan süreçleri çok iyi değerlendirmekte ve bunun sonucunda üretim gerçekleştirmektedirler. Örneğin, iklim koşulları, üretilen ürünün o yılki piyasa ve pazar değeri, girdi maliyetleri, üretimde kullanılacak emek ve buna benzer bir dizi maddi süreci planlayarak varlıklarını devam ettirebilme ve bir sonraki üretim dönemine üretim ünitesini aktarabilmeleri adına en doğru olan stratejiyi belirlemektedirler. Diğer taraftan ise bu süreçte maddi olmayan koşulların etkisi de önemli ölçüde belirleyici olmaktadır. Bu anlamda küçük üreticilerin duyguları, toprağa kutsallık atfetmeleri, topraktan gelen mirasın baba yadigarı olarak görülmesi, köy içerisindeki sosyal ilişkiler ve dayanışma ağları ve yine buna benzer pek çok değişken üretim sürecinin devam etmesinde önemli katkılar sağlamaktadır.

5. Sonuç

Tarımsal üretimin bel kemiğini küçük üreticiler oluşturmaktadır. Tarımsal üretimin başladığı günden bugüne değin varlıklarını devam ettirmeyi başaran küçük üreticiler günümüz dünyasında ve Türkiye'sinde, küreselleşmenin

⁵ Gürel'e göre AK Parti döneminde tarımsal desteklerde ciddi bir artış yaşanmış ve en önemlisi de desteklemeler taban yayılmıştır. Bu bağlamda AK Parti döneminde DGD uygulamasından

vazgeçilerek havza temelli desteklemeye geçilmesi devletin tarımsal üretimi azaltmayı ve tarımı tasfiye etmeyi amaçladığı tezini güçsüzleştirmektedir (Gürel, 2013: 65).

getirmiş olduğu bir takım risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Özellikle çokuluslu şirketlerin ve uluslararası kuruluşların gelişmekte olan ülkelerin tarımsal sistemlerine nüfuz etme isteği gerek kadim tarımsal sistemlerin bozulması gerekse küçük üreticilerin üretimden kopması noktasında risk faktörü olarak karşımızda durmaktadır. Bu bağlamda özellikle son dönemde dünya genelinde küçük üreticiliğin yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesi noktasında çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda BM 2014 yılını tüm dünya genelinde “Aile Çiftçiliği Yılı” olarak ilan etmiştir.

Türkiye özelinde meseleye bakıldığında, tarımsal üretim sisteminin köklü bir geçmişe sahip olduğu görülebilmektedir. Bu topraklarda üretim yapan küçük üreticiler hemen her dönemde merkezi yönetimler tarafından korunup kollanmış ve hayatta kalmaları sağlanmıştır. Osmanlı Devleti ile başlayan bu politika Cumhuriyet rejimiyle de devam ettirilmeye çalışılmıştır. Tüm bu süreçler sonucunda ise günümüzde küçük üreticiler halen Türkiye tarımında önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Türkiye’deki tarımsal üretim yapan küçük üreticilerin varlıklarını nasıl devam ettirdikleri pek çok açıdan tartışılabilir ve kuşkusuz ki buradaki en önemli noktayı sosyolojik paradigmalara oluşturmaktadır. Küçük üreticilerin topraktan kopmamalarında maddi gerekçeler kadar duygusal süreçlerde önemli bir yer tutmaktadır. Gerek toplumsal gerekse dinsel gerekçeler etrafında şekillenen ve tarihsel süreç içerisinde güçlü bir kültürel sarmal oluşturan bu durum küçük üreticilerin üretim motivasyonları üzerinde etkili olmaktadır. Diğer bir ifadeyle söylenecek olursa; küçük üreticiler yalnızca kar-zarar hesabı yaparak üretimlerini gerçekleştirmemektedir. Onlar aynı zamanda bu kültürel birikimin getirmiş olduğu pek çok değeri de göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu bakımdan değerlendirildiğinde örneğin “miras” algısı ve toprağın “kutsal” olarak görülmesi küçük üreticilerin emek potansiyellerini artırıcı bir rol oynayabilmektedir. Yine diğer taraftan geçmişten günümüze dek anlatılan hikâyeler, verilen sözler ve yeminler başta olmak üzere buna benzer daha pek çok kültürel şemalar küçük üreticilerin toprağa bağlı kalmasında ve üretimden kopmamasında etkili olabilmektedir.

Kaynakça

Akşit, B. (1987). Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları, Türkiye’de Tarım Sorunu, 11. Tez Kitap Dizisi, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 11-30.

Başaran, E. (2018). Tarımsal Küçük Üreticilerin Hayatta Kalma Stratejileri: Konya Örneği. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Başkaya, F. (2016). Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı?, Yordam Kitap, İstanbul.

Bayaner, A. (2013). Türkiye Tarımı Beklentiler ve Gelişmeler, TEPGE Yayınları.

Bernstein, H. (2014). Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri, (Çev: Oya Köymen), Yordam Kitap, İstanbul.

Chayanov, A. (1991). The Theory of Peasant Co-operatives, (Çev: David Wedgwood Benn), Ohio State University Press.

Geray, C. (1974). Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar, TODAİE Yayınları, Ankara.

Geray, C. (2011). Dünden Bugüne Kırsal Gelişme Politikaları. Ankara: Phoenix Yayınları.

Günal, E. (2012). Türkiye’de Siyaset ve Demokrasi, (Editör: Memet Zencirkıran), Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, Bursa: Dora Yayıncılık, 153-187.

Gürel, B. (2013). Türkiye’de Kırsal Sınıf Mücadelelerinin Tarihsel Gelişimi-II (1980-2012), Devrimci Marksizm, Kış/İlkbahar, 47-104.

IFC Report (2013). Working with Smallholders A Handbook for Firms Building Sustainable Supply Chains, <https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/8dc5628042112fdbba2fff494779b2ad/Handbook+-+Working+with+Smallholders.pdf?MOD=AJPERES>, Erişim Tarihi: 10.01.2017.

İnalçık, H. (1990). Köy, Köylü ve İmparatorluk. 5. Milletler Arası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi 1989. A.D.T.K.K. Yayınları, 1990.

Kalkınma Bakanlığı (2014). Tarım Arazilerinin Sürdürülebilir Kullanımı Çalışma Grubu Raporu, Ankara.

Kautsky, K. (1988). The Agrarian Question, London: Zwan Press.

Kazgan, G.(1999). 1980’lerde Türk Tarımında Yapısal Değişme, (Editör: Oya Baydar), 75 yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 31-37.

Keyder, Ç. (1993). Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Keyder, Ç. ve Yenal, Zafer (2013). Bildiğimiz Tarımın Sonu Küresel İktidar ve Köylülük, İstanbul: İletişim Yayınları.

Köymen, O. (1999). Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Lenin, V. İ. (1989). 5. Defter Tarım ve Köylü Sorunu, (Çev: İsmail Yarkın), İstanbul: İnter Yayıncılık.

Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü, (Çev: Osmank Akınhay, Derya Kömürçü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Marx, K. (2003). Kapital (1. Cilt), (Çev: Alaattin Bilgi), Erişim Yayınları.

Özer, S. (2014). Demokrat Parti Dönemi Zirai Makineleşme Hareketi ve Sonuçları, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 31, 61-80.

Özkaya, T., Uzmay, A. ve Adanacioğlu, H. (2002). Türkiye Tarım Ekonomisinin 1980- 2002 Dönemindeki Gelişimi, Küreselleşme ve Türkiye Tarımı, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara, 39-59.

- Öztürk, Ş. (2014). Yeni Köy Sosyolojisi Tartışmaları Küreselden Yerele Tarım Politikaları ve Yoksulluk, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2013). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914.(8.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polanyi, K. (2010). Büyük Dönüşüm- Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, Çev: Ayşe Buğra), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Suiçmez, B. R. (2002). Tarım Alanındaki Özelleştirmeler, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara, 74-121.
- Toprak, Z. (1988). Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950, Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000). (Derleyen: Şevket Pamuk, Zafer Toprak) , İstanbul: Yurt Yayınları,19-37.
- TÜİK (2001). Tarımsal İşletme Yapı İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1003, Erişim Tarihi: 23.01.2016.
- TÜİK (2016). Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1003, Erişim Tarihi: 30.09.2019
- Unctad (2014). Commodities and Development Report 2015 Smallholder Farmers and Sustainable Commodity Development, 1-3. http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/suc2014d5_en.pdf, Erişim Tarihi: 13.02.2016.
- Wolf, E. R. (2000). Köylüler, (Çev: Abdulkerim Sönmez), Ankara: İmge Kitabevi.